Úvod do softwarového inženýrství IUS 2024/2025

4. přednáška

Ing. Radek Kočí, Ph.D. Ing. Bohuslav Křena, Ph.D.

7. a 11. října 2024

Téma přednášky

- Objektově orientované modelování
- Jazyk UML
 - Diagram tříd
 - Diagram objektů
- Principy objektového návrhu

Objektově orientované modelování

Objektově orientovaný přístup k modelování a vývoji systémů

- kolekce vzájemně komunikujících objektů
- soubor objektově orientovaných prostředků (objekty, třídy, UML, ...) a metodik (RUP, ...)
- vykazuje vyšší stabilitu navrhovaných prvků z pohledu měnících se požadavků
- Objektový návrh nutně neimplikuje objektovou implementaci!

Objekt reprezentuje entitu řešeného problému

- má jasně vymezenou roli (zodpovědnost)
- zná sám sebe (identita)
- uchovává data (stav)
- má metody (chování)
- umí zpracovávat a posílat zprávy (protokol)

Abstrakce (Abstraction)

- vytvářený systém objektů je abstrakcí řešeného problému (zjednodušený pohled na systém bez ztráty jeho významu)
- analýza problému ⇒ klasifikace do abstraktních struktur
 - rozpoznávání podobností v řešené problematice
 - \circ entity *klient* \Rightarrow entitní množina *Klient*

snaha o abstrakci abychom byli schopni dekompozice a jasneho vymezeni problemu

objekty klient ⇒ třída Klient

Třídy objektů recept na vyvarení objektu a tim padem je taky seskupuje

- seskupení objektů do tříd podle podobnosti (typu)
- třída je
 - o generická definice (šablona) pro množinu objektů stejného typu
 - o množina objektů se stejným chováním a stejnou množinou atributů
- objekt (konkrétní jedinec) je instancí třídy

Zapouzdření (Encapsulation)

- seskupení souvisejících idejí (data, funkcionalita) do jedné jednotky
- seskupení operací a atributů do jednoho typu objektu (třídy) stav je dostupný či modifikovatelný pouze prostřednictvím rozhraní (sady operací)
- omezení externí viditelnosti informací nebo implementačních detailů

Strukturovaný přístup

funkce	data
<pre>int obsahObdelniku(int x, int y) { return x * y;</pre>	(20, 10) (15, 20)
}	
<pre>int obsahTrojuhelniku(int x, int y) { return (x * y) / 2;</pre>	co data reprezentují?
}	if (trojuhelnik)

Zapouzdření (Encapsulation)

- seskupení souvisejících idejí (data, funkcionalita) do jedné jednotky
- seskupení operací a atributů do jednoho typu objektu (třídy) stav je dostupný či modifikovatelný pouze prostřednictvím rozhraní (sady operací)
- omezení externí viditelnosti informací nebo implementačních detailů

shrneme vsechno do jedne skupiny zapoudrime a tim jim dame jasne pravidla jak te skupine pristupovat a jsme tak schopni zajistiv vetsi bezpecnost

Strukturovaný přístup

funkce	data
<pre>int obsahObdelniku(struct o e) {</pre>	struct o {
return e.x * e.y;	int x;
}	int y;
	}
<pre>int obsahTrojuhelniku(struct t e) {</pre>	
return (e.x * e.y) / 2;	

Zapouzdření (Encapsulation)

- seskupení souvisejících idejí (data, funkcionalita) do jedné jednotky
- seskupení operací a atributů do jednoho typu objektu (třídy) stav je dostupný či modifikovatelný pouze prostřednictvím rozhraní (sady operací)
- omezení externí viditelnosti informací nebo implementačních detailů

Objektový přístup

```
class Obdelnik {
  int x;
  int y;
  int obsah() {
    return x * y;
  }
}
o.obsah()

class Trojuhelnik {
  int x;
  int x;
  Point p1;
  Point p2;
  int obsah() {
    return x * y;
  }
  }
}

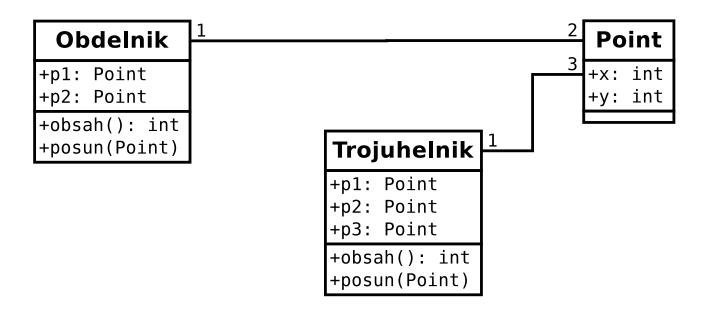
class Obdelnik {
  int x;
  Point p1;
  Point p2;
  int obsah() {
    int obsah() {
    return x * y;
  }
}
```

```
class Obdelnik {
    int x;
    int y;
    int obsah() {
        return x * y;
    }
}

o.obsah()

class Trojuhelnik {
    int x;
    int x;
    Point p1;
    Point p2;
    int obsah() {
        return x * y;
    }
    }
}

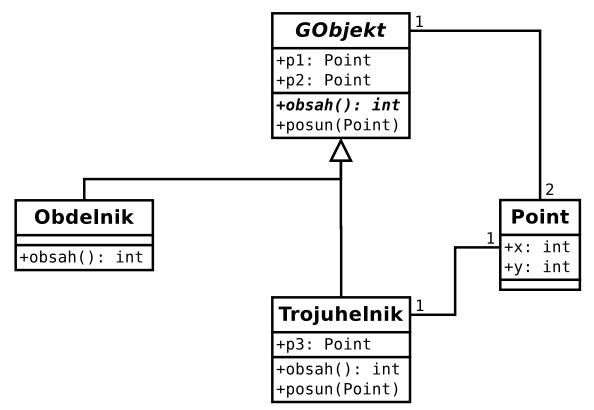
class Obdelnik {
    Point p1;
    Point p2;
    int obsah() {
        return x * y;
    }
    }
}
```


Dědičnost (Inheritance)

- definuje a vytváří třídy (objekty) na základě již existujících tříd (objektů)
 - možnost sdílení chování bez nutnosti reimplementace
 - možnost rozšíření chování
- mezi třídami (objekty) vzniká hierarchický vztah podle dědičnosti (strom)

Mensi opakovani kodu tim vetsi cistota kodu take jsem schopni upravovat nektere vlastnosti pouze na jednom miste

Polymorfismus (*Polymorphism*)

- znalost třídy (objektu), jak provést určitou operaci, která může být obecně společná pro více tříd (objektů)
- stejná operace s jedním názvem může mít více implementací

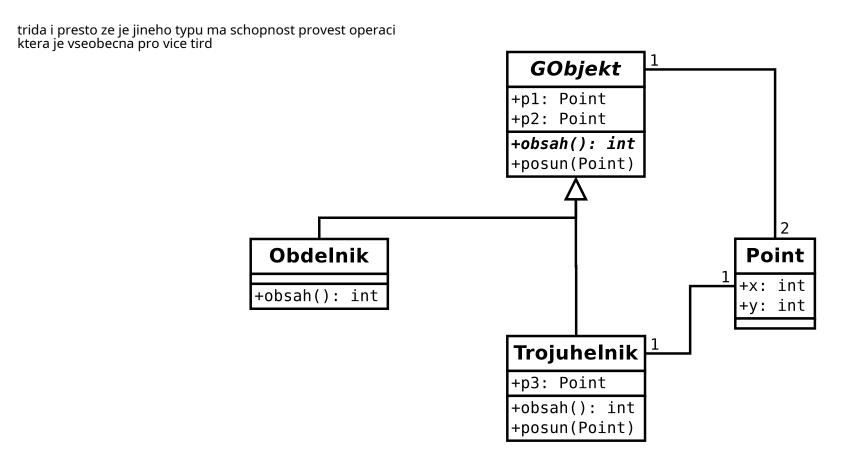
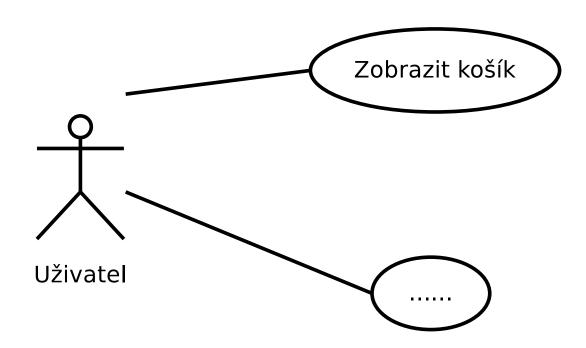

Diagram případů užití

Specifikace případu užití

Případ užití: Zobrazit košíl	Případ	užití:	Zobrazit	košík
------------------------------	--------	--------	-----------------	-------

ID: UC11

Účastníci:

Zákazník

Vstupní podmínky:

1. Zákazník je přihlášen do systému.

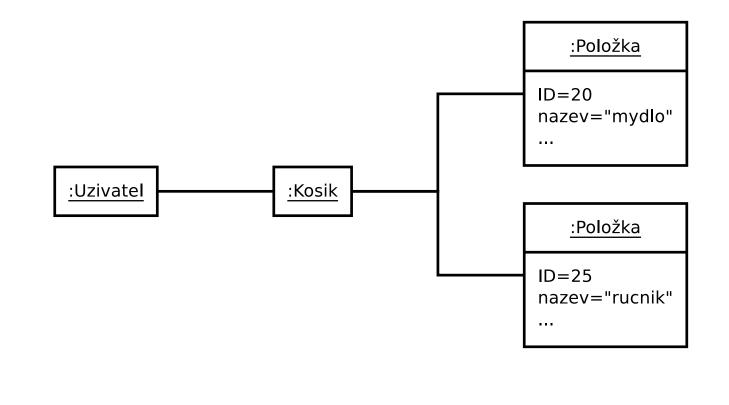
Tok událostí:

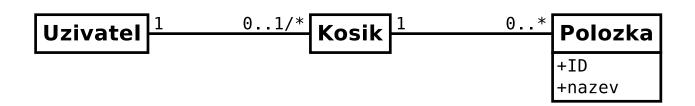
- 1. Případ užití začíná volbou "zobrazit obsah košíku".
- 2. KDYŽ je košík prázdný:
 - 2.1 Systém oznámí Zákazníkovi, že košík neobsahuje žádné položky.
 - 2.2 Případ užití končí.
- 3. Systém zobrazí seznam všech položek v nákupním košíku zákazníka včetně ID, názvu, množství a ceny každé položky.

Následné podmínky:

. . .

Diagram objektů / tříd

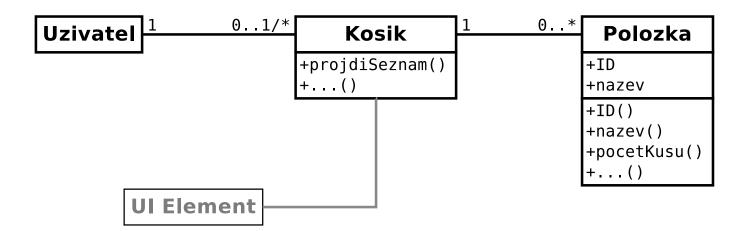

snazime se v systemu vypichnout veci ktere jsou pro system a pro nas dulezite a tim ze jsou pro nas dulezite tak i vztahy mezi nimi jsou pro nas dulezite

Doménový model

- zachycuje konceptuální elementy (koncepty/prvky/objekty) doménového systému
- cíl = najít a pojmenovat význačné prvky systému a vztahy mezi nimi
- doménový model ≠ datový model

Objektově orientované modelování v UML

Jazyk UML

- Unified Modelling Language
- inspirován existujícími analytickými jazyky a modely výběr nejlepších myšlenek
- základní modelovací jazyk metodiky RUP Rational Unified Process (první návrhy vytvořeny společně)

Vývoj jazyka UML

- 1994: Booch a Rumbaugh; Rational Software Corp.
 (metodiky Booch a OMT Object-Modeling Technique)
- 1995: Jacobson; Rational Software Corp.
 (metodika OOSE-Object-Oriented Software Engineering)
- 1997: UML 1.1, akceptován jako průmyslový standard (OMG-Object Management Group)
- 2005: UML 2.0
- 2017: UML 2.5.1 (https://www.omg.org/spec/UML/)

Objektově orientované modelování v UML

Standard OMG UML 2.x obsahuje

- popis diagramů a jejich použití
- metamodel (MOF Meta-Object Facility) specifikuje (modeluje) elementy diagramů UML
- jazyk pro specifikaci omezení a podmínek OCL Object Constraint Language
- popis struktur pro výměnu modelů mezi nástroji

Stavební bloky jazyka UML

Předměty (*Things*)

- samostatné prvky modelu
- např. třída, případ užití, stav, poznámky (anotace)

Vztahy (Relationships)

- určují vzájemnou souvislost předmětů
- např. závislost, asociace, agregace, kompozice, zobecnění, realizace

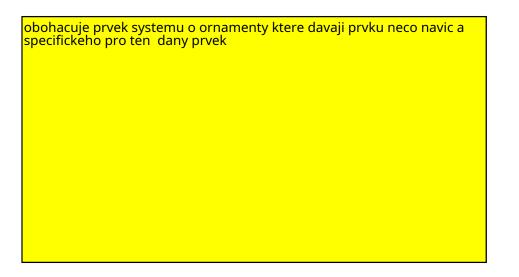
Diagramy (*Diagrams*)

- pohledy na modely UML; kolekce předmětů a vztahů
- analytické diagramy co bude systém dělat
- návrhové diagramy jak to bude systém dělat
- např. use case diagram, diagram tříd umoznuje nam lepe zobrazit co bude system delat

Vybrané společné mechanismy jazyka UML

Ornamenty (*Adornments*)

- každý prvek modelu má svůj symbol (např. třída), který může být obohacen různými ornamenty (např. atributy, operace)
- obvykle není potřeba vždy zobrazovat všechny podrobnosti, některé ornamenty mohou být skryty (různé pohledy na systém)

Vybrané společné mechanismy jazyka UML

Mechanismy rozšiřitelnosti

- omezení (constraints)
 - o definují pravidla, která musí být vyhodnocena jako pravdivá
 - textový řetězec uzavřený do složených závorek {}
 - jazyk OCL (Object Constraint Language)
- stereotypy (stereotypes)
 - o definuje nový prvek, který je založen na existujícím prvku
 - \circ název stereotypu se většinou uzavíra do dvojitých závorek << nazev >>
 - musí se definovat sémantika nového prvku podpora CASE nástroje, textová dokumentace, metamodel UML, . . .

Diagramy jazyka UML 2.5

Diagramy struktury

- Diagram tříd (Class Diagram)
- Diagram objektů (Object Diagram)
- Diagram seskupení (balíčků) (Package Diagram)
- Diagram vnitřní struktury (Composite Structure Diagram)
- Diagram komponent (Component Diagram)
- Diagram rozmístění zdrojů (nasazení) (Deployment Diagram)
- Profile Diagram popisuje rozšiřující mechanismy
- další diagramy, které nejsou součástí oficiálního standardu

Diagramy jazyka UML 2.5

Diagramy chování

- Diagram případů užití (Use Case Diagram)
- Diagram aktivit (Activity Diagram)
- Stavový diagram (State Machine Diagram)
- další diagramy, které nejsou součástí oficiálního standardu

Diagramy interakce

- Sekvenční diagram (Sequence Diagram)
- Diagram komunikace (Communication Diagram)
 - o původní diagram spolupráce (Collaboration Diagram) z UML 1.x
- Diagram přehledu interakcí (Interaction Overview Diagram)
- Diagram časování (Timing Diagram)

Diagram tříd

Diagram tříd

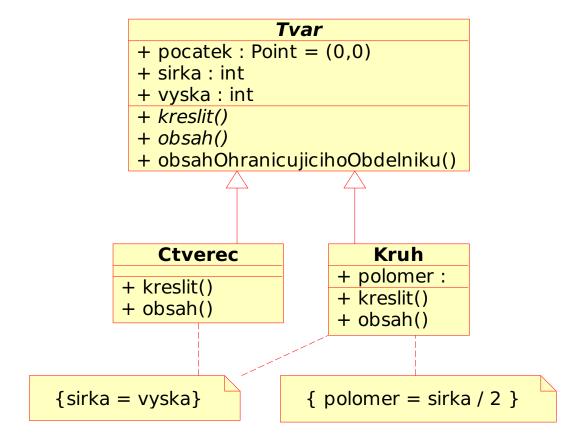
zobrazuje třídy a statické vztahy mezi nimi

Vztahy mezi třídami

- zobecnění (generalization)
- asociace (association)
- závislost (dependency)
- realizace (realization)

Dědičnost tříd

- vztah generalizace/specializace mezi třídami
- odvozená třída sdílí atributy, chování, vztahy a omezení obecnější třídy
- odvozená třída může přidávat a modifikovat atributy a chování

Dědičnost tříd

Operace vs. metoda

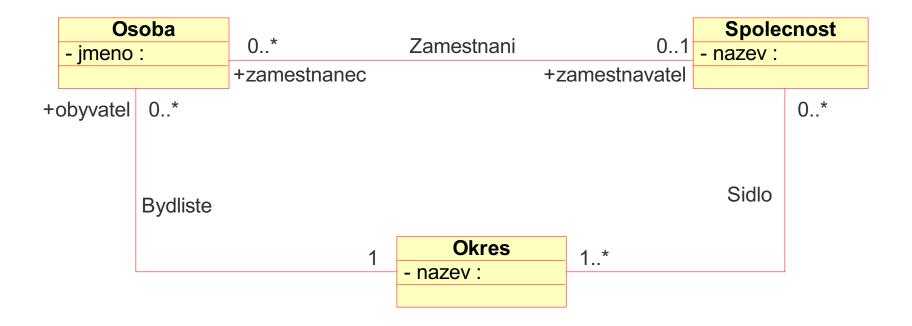
- operace reprezentuje abstraktní pohled na chování objektu
- metoda implementuje operaci
- signatura operace = název, typ návratové hodnoty, typy všech stejně seřazených argumentů

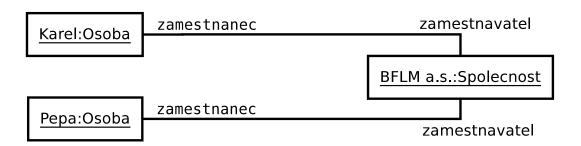
Abstraktní operace a třídy

- odložení implementace operace na potomky
- abstraktní třída deklaruje všechny operace, ale některé ponechává bez implementace
- např. třída Tvar a operace kreslit a obsah

Asociace

Asociace slouží k zachycení vztahů mezi třídami (jejich instancemi).

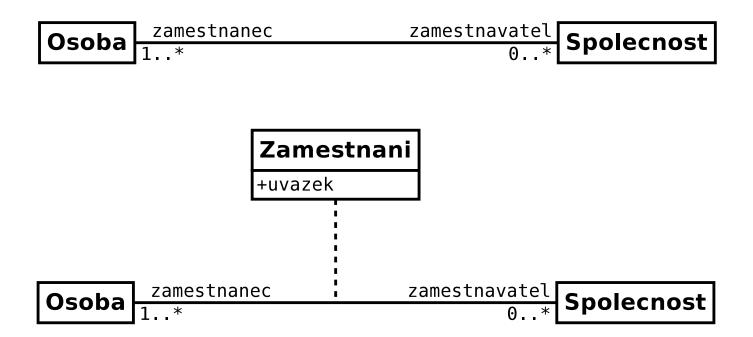

Vlastnosti asociace

- objekt má ve vztahu svou roli
- asociace má své násobnosti (mohutnosti)
 - násobnost je odrazem cíle modelu
 bez této znalosti nelze určit špatnou/dobrou násobnost
- asociace má svůj název
 - název může být sloveso nebo podstatné jméno
 - \circ Zaměstnání; \Rightarrow je zaměstnán v ; \Leftarrow zaměstnává
 - v případě slovesa se často označuje směr vazby
- vyjadřuje proměnlivý vztah mezi objekty (instancemi tříd)
 - každé spojení váže instanci jedné třídy s instancí druhé třídy
 - počet spojení se v čase může měnit
 - v 00 návrhu lze asociaci povýšit na třídu (asociační třída)

Asociační třída

- přiřazení atributů asociaci
- asociace Zamestnani, atribut uvazek

Asociace vyššího stupně

- binární asociace (vztah dvou tříd, resp. jejich instancí)
- N-ární asociace (vztah více tříd, resp. jejich instancí)
 - jsou méně časté,
 - většinou se dají převést na binární asociace,
 - o pokud ne, bývá nutné povýšit asociaci na třídu.

Asociace celek/část – Agregace

Agregace (Seskupení)

- celek je seskupen z více částí
- celek = agregační (seskupený) objekt
- část celku = konstituční (tvořící) objekt

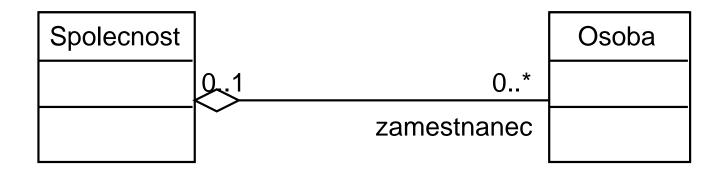
objekt muze byt soucasti vice celku a muze take existovat samostane napr je Celek auto a objekt je kolo a kolo muze existovat bez auta

Vlastnosti agregace

- seskupený objekt může existovat bez svých konstitučních objektů
- konstituent (konstituční objekt) může být součástí více seskupení
- implicitní násobnost se nedá předpokládat
- asociace agregace nemívá název (vyjadřuje vztah má)
- agregace bývají homeometrické (tj. konstituenti patří do téže třídy)

Asociace celek/část – Agregace

Asociace celek/část – Kompozice

Kompozice (Složení)

mnohem pristejsi cast celku neboli objekt nemuze existovat mimo celek

- celek je složen z více částí
- celek = kompozitní (složený) objekt
- část celku = komponentní (složkový) objekt

Vlastnosti kompozice

- složený objekt (většinou) neexistuje bez svých komponent
- komponenta (komponentní objekt) může být součástí nejvýše jedné kompozice
- implicitní násobnost každé složky je 1
- asociace kompozice nemívá název
- kompozice bývají heterometrické (tj. komponenty patří do různých tříd)
- při rušení celku se ruší jeho složky (příp. jsou z kompozice vyňaty)

Asociace celek/část – Kompozice

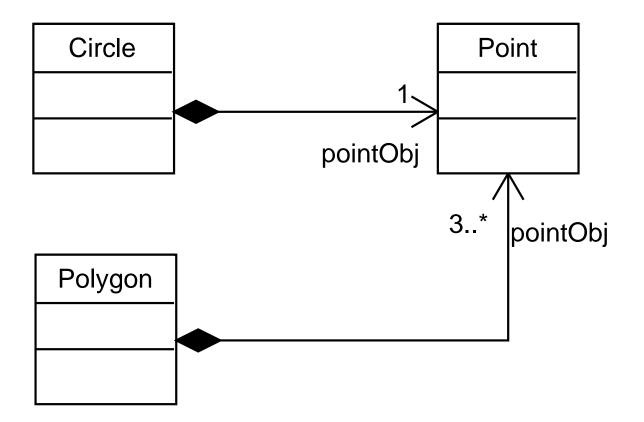

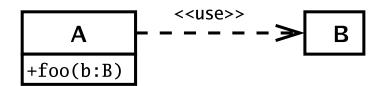
Diagram tříd – Závislost

Závislost

- vyjadřuje jiné různé vztahy mezi objekty či třídami
- typ závislosti se označuje pomocí stereotypů

Nejběžnější typ stereotypu – používání <<use>>

- A (klient) $\rightarrow B$ (dodavatel)
 - \circ metoda třídy A potřebuje argument třídy B
 - \circ metoda třídy A vrací hodnotu třídy B
 - \circ metoda třídy A používá objekt třídy B, ale *ne jako atribut*

závislost bez uvedeného stereotypu se považuje za používání

Diagram tříd – Typy závislostí (stereotypy)

- <<instantiate>> / <<create>>
 - klient vytváří instance dodavatele
- <<trace>>
 - klient realizuje dodavatele
 vazba mezi elementem v různých modelech
- <<refine>>
 - klientská třída poskytuje detailnější informace než dodavatel
- <<send>>
 - operace klienta zasílá signál příjemci
- <<call>>
 - klientská třída volá operaci dodavatele

. . .

Diagram tříd – Realizace

Rozhraní

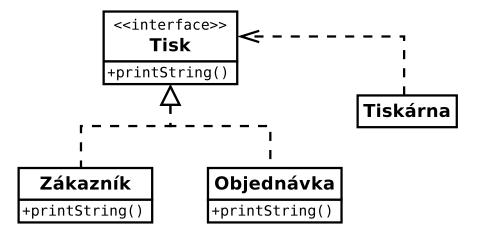
- množina operací, které určují chování objektu
 - pouze definuje, co objekt umí (nabízí), nedefinuje jak
 - o způsob provedení operací závisí na jejich implementaci třídami
- Ize modelovat jako speciální prvek
- zjednodušení návrhu, omezuje počet vazeb

rozhrani nabizi objektu vyber operaci a nechava na samotnem objektu jeho implementaci

Realizace

- vztah mezi třídou a rozhraním
- třída implementuje všechny operace (metody) z daného rozhraní
- třída používající rozhraní pak umí používat i jeho implementační třídy

Diagram tříd – Realizace

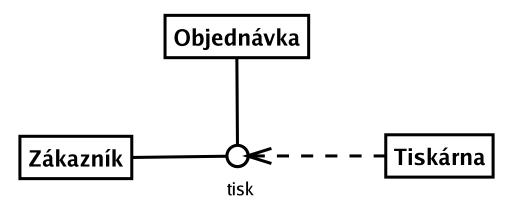

Diagram objektů

Diagram objektů (Object Diagram)

- je úzce svázán s diagramem tříd
- znázorňuje objekty a jejich relace v určitém čase
- relace jsou dynamické (nemusí trvat po celou dobu existence objektů)

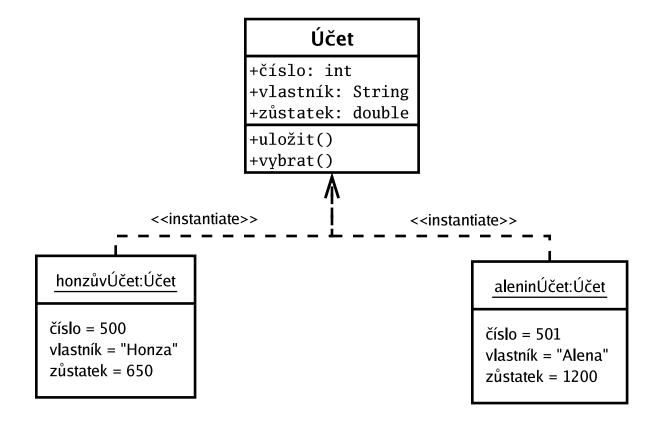

Diagram objektů

mezi objekty existuje spojení (spojení = instance vztahu asociace)

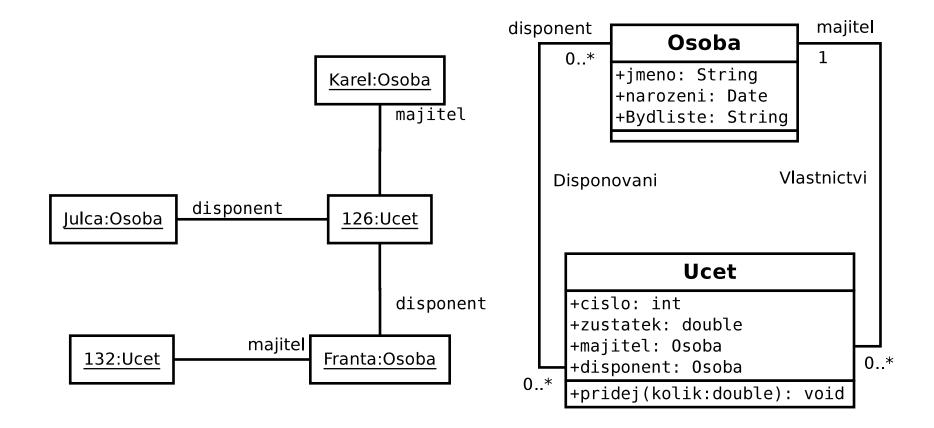

Diagram seskupení

Diagram seskupení (balíčků) (Package Diagram)

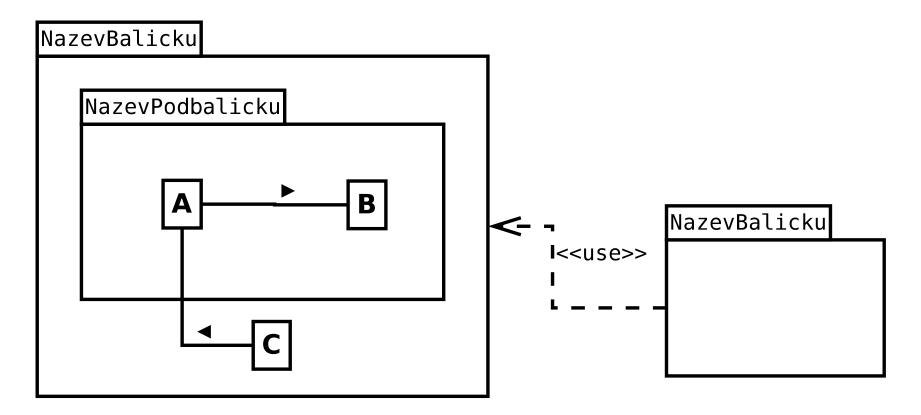
Pohled z hora na system ktery je rozdelen na jednotlive casti

- seskupení sémanticky souvisejících elementů
- definuje sémantické hranice modelu
- umožňují souběžnou práci v etapě návrhu
- poskytují zapouzdření prostoru jmen

Balíčky mohou obsahovat

- případy užití
- analytické třídy
- realizace případů užití
- další balíčky

Diagram seskupení

Problémy spojené se špatným návrhem

- změna v softwaru je náročná a vyžaduje úpravy na mnoha místech
- změna způsobí problémy v jiných, mnohdy nesouvisejících částech softwaru
- vyčlenit část softwaru pro znovupoužitelnost je náročnější než tuto část
 vytvořit znovu
 vytvarito solidni jungli

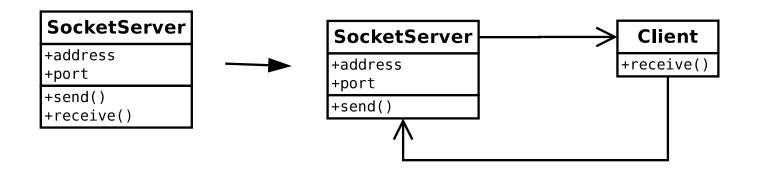
Principy objektově orientovaného návrhu architektury

- předkládají vhodné postupy pro návrh architektury
- vhodné z pohledu údržby a rozšiřitelnosti architektury systému

Single Responsibility Principle (SRP)

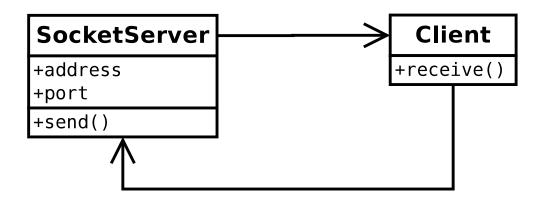
- třídy by měly mít jedinou zodpovědnost; jediný důvod ke změně
- Zodpovědnost (responsibility)
 - závazek nebo povinnost prvku něco dělat nebo něco vědět
 - akce/znalost může prvek dělat/mít přímo nebo využívat jiné prvky (koordinace činností, agregace dat, . . .)
 - zodpovědnost ≠ metoda; metody jsou implementovány, aby byla splněna zodpovědnost

kazda trida ma jeden smysl a jeden ucel

Open Closed Principle (OCP)

- třída by měla být otevřená pro rozšíření ale uzavřená pro modifikace
- třída by měla být rozšiřitelná bez nutnosti modifikace kódu
 ideal toho ze trida pokud chceme neco pridat je mozne to udelat bez zmeny uz
 existujícího kodu

Problém

- chceme SocketServer použít i pro jiné klienty
- modifikace třídy SocketServer ⇒ OCP!

Dependency Inversion Principle (DIP)

- závislost na abstraktním ne na konkrétním
- závislosti by měly směřovat jedním směrem, a to od konkrétního k abstraktnímu
- závislosti by měly směřovat ke společným rozhraním a abstraktním třídám

Moduly zavisi na abstrakci misto na implementaci

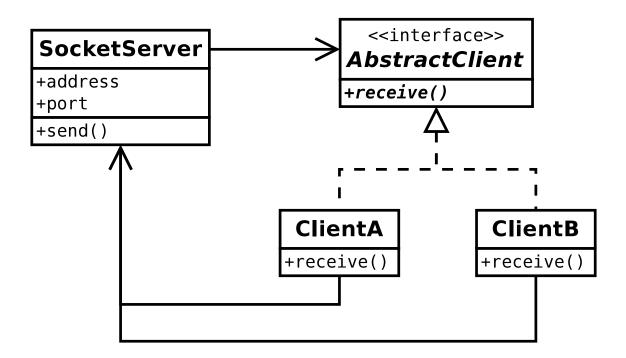
Důsledky

snaha o mensi zavislost modulu na sobe

- redukce závislosti v kódu
- abstraktní rozhraní se mění mnohem méně než konkrétní implementace ⇒ zavislý kód se nemusí měnit tak často
- snadná možnost nahradit jednu implementaci za jinou

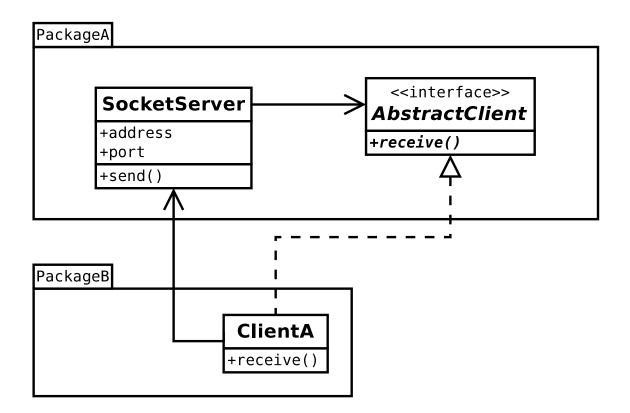
Problém

- chceme SocketServer použít i pro jiné klienty
- modifikace třídy $SocketServer \Rightarrow OCP$!
- aplikujeme DIP

Balíčky

- třídy a rozhraní řešící komunikaci dáme do jednoho balíčku
- třídy obsluhující klienta patří do jiného balíčku

Principy návrhu balíčků (komponent)

- Release Reuse Equivalency Principle (REP)
 - granularita znovupoužitelnosti je shodná s granularitou uvolnění nové
 verze
 to ze nove verze jednotlivych komponent maji byt kompatibilni se stavajícím systemem
 zachovana zpetna kompatibilita
- Common Closure Principle (CCP)
 - třídy, které se mění společně, patří k sobě
- Common Reuse Principle (CRP)
 - třídy, které nejsou znovupoužívány společně, by neměly patřit k sobě

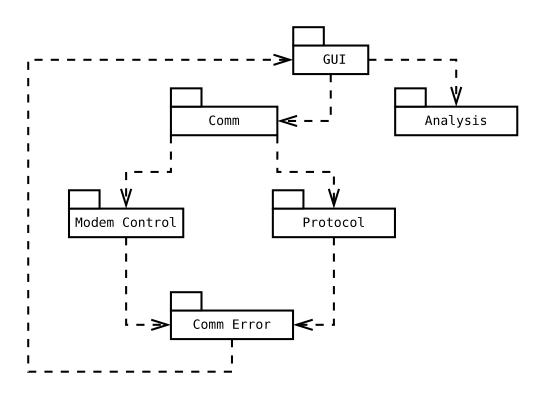
Nelze dodržet všechny principy

- REP a CRP usnadňují vývoj s využitím znovupoužitelnosti
- CCP usnadňují práci při údržbě

Acyclic Dependencies Principle (ADP)

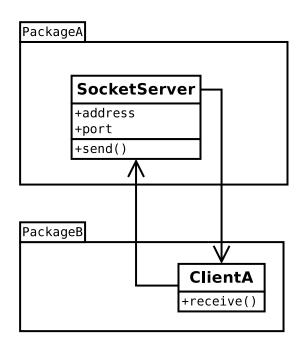
- závislosti mezi balíky nesmí tvořit cykly
- minimální počet závislostí mezi balíky

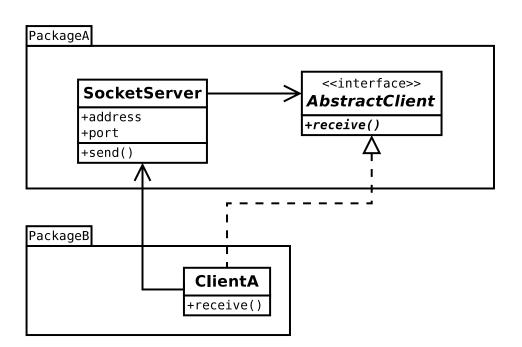
 jednodušší údržba a uvolňování nových verzí (menší počet závislých balíků pro testování)
- závislosti s cykly ⇒ velký počet závislých balíků

Balíčky

aplikací DIP jsme odstranili cyklickou závislost (ADP)

Rozhraní versus implementace

- signatura
 - o deklaruje formální podobu operace (název, typy, ...)
 - Ize zkontrolovat překladačem
- kontrakt
 - o deklaruje sémantiku operace a její podmínky (preconditions, ...)
 - nelze zkontrolovat překladačem
- implementace
 - realizuje operace definované signaturami a kontrakty
 - implementace by se měla skrývat

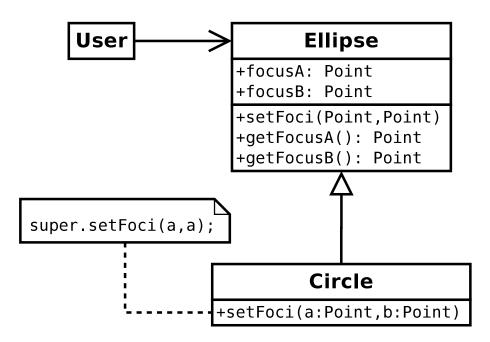
Liskov Substitution Principle (LSP)

- odvozené třídy by měly být zaměnitelné za bázové třídy
- uživatelé bázové třídy by měli být schopni pokračovat bez chybného chování i při nahrazení odvozenou třídou

Příklad kružnice / elipsa

vice mene to znamena ze potrida musi dodrzovat pravidla nadtridy a zaroven ji rozsirovat?

kružnice je elipsa se stejnými ohnisky

LSP – Příklad kružnice / elipsa

- kružnice je konzistentní sama se sebou
- elipsa je konzistentní sama se sebou
- tyto objekty jsou však používané různými třídami
- předpoklad: klienti se snaží vše obejít či zničit

```
Ellipse e = new Circle();
e.setFoci(a, b);
assert e.getFocusA() == a;
assert e.getFocusB() == b;
```

LSP – Příklad kružnice / elipsa

- kružnice není zastupitelná za bázovou třídu
- kružnice porušuje kontrakt elipsy

Kontrakt

- kontraktem se rozumí podmínky definované rozhraním
- rozhraní definuje precondition a postcondition
- odvozené třídy musí kontrakt dodržet

Řešení

- nemodifikovatelný objekt
 bez operace setFoci(Point, Point), pouze konstruktory
- kružnice je elipsa se stejnými ohnisky
 není nutné vytvářet třídu pro kružnici

Do not Repeat Yourself (DRY)

- neopakujte stejný kód na různých místech
- problémy s modifikací a udržovatelností
- opakující se kód ⇒ samostatná metoda
- soubor opakujících se metod ⇒ vytvoření obecnější třídy

Studijní koutek – Studium v zahraničí

Získání nových poznatků, kontaktů, poznání odlišného prostředí, sblížení s cizím jazykem, . . .

Program Erasmus+

- Studijní pobyt je součástí studia na české univerzitě.
- Výsledky studijního pobytu se uznávají kreditový systém ECTS.
- Student v zahraničí má stejné podmínky jako místní student.
- Student získává grant ve formě stipendia jako příspěvek na náklady spojené s cestou a pobytem.
- Délka pobytu 90-360 dnů (v rámci jednoho ak. roku).
- Suma pobytů během jednoho stupně studia je nejvýše 360 dnů.
- FIT má nasmlouváno cca 200 míst na 76 univerzitách v 25 zemích: Francie, Německo, Španělsko, Řecko, Finsko, Velká Británie, . . .

Další informace a programy

```
https://www.vut.cz/studenti/staze
https://www.fit.vut.cz/study/study-abroad/
```